	<p>Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: Бесінші</p>
---	---	--------------------------------------	-----------------------------

1. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы, 1992.
2. Оралбаева Н. Қазақ тілінің сөзжасамы. – Алматы, 2002. 114-136 бб.
3. Қазіргі қазақ тілінің сөзжасам жүйесі. Монография. – Алматы, 1989, 102-204, 204-224 бб.
4. Төлеуов Ә. Қазақ тілінде зат есім мен сын есім тудыратын сұрақтар. - Алматы, 1956.
5. Қазақ грамматикасы. - Астана, 2003.
6. Қазіргі қазақ тілінің грамматикасы. I том. – Алматы, 1967, 82-83 б.
7. Оралбаева Н. Қазіргі қазақ тіліндегі сан есімнің сөзжасам жүйесі. – Алматы: Ғылым, 1988. 19-35, 98-103 б.
8. Таңсықбаева Б. Үстеудің сөзжасамы. ДДА - Алматы, 2007.
9. Қалыбаева А. Қазақ тіліндегі туынды түбір етістіктер. – Алматы, 1959.

№6 - дәріс

Тақырыбы: Грамматика және салалары. Негізгі грамматикалық ұғымдар

Мақсаты: Тілдегі негізгі грамматикалық ұғымдар, олардың қызметі, арақатынасы туралы ғылыми тұжырымдарға шолу жасап, өзіндік белгілерін саралау.

Дәріс жоспары:

1. Грамматикалық мағына, оның түрлері
2. Грамматикалық форма, оның грамматикалық мағынамен арақатынасы.
3. Грамматикалық категориялар, олардың сөз таптарына қатысы.

Тақырып бойынша негізгі ұғымдар: грамматикалық мағына, грамматикалық форма, нөлдік форма, морф, грамматикалық категория, семантикалық, синтетикалық, аналитикалық тәсілдер.

Дәріс мәтіні:

Грамматикалық бірліктердің тілдік табиғатын, өзара байланысы мен қызметін, арақатынасын анықтау негізгі грамматикалық ұғымдармен тікелей байланысты. Грамматикалық ұғымдар қатарын анықтауда түрліше көзқарастар кездеседі. Мәселен, К. Аханов тілдегі негізгі грамматикалық ұғымдарға грамматикалық мағына, грамматикалық форма, грамматикалық тәсіл және грамматикалық категорияларды жатқызса [1, 8], Ә. Хасенов бұл ұғымдарды грамматиканың негізгі нысаны ретінде қарастырады [2, 203/].

	Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Пәннің оқу-әдістемелік кешені	Басылым: Бесінші
---	---	-------------------------------	---------------------

«Қазақ грамматикасында» да ең басты грамматикалық ұғымдарға грамматикалық мағына, грамматикалық форма және грамматикалық категория жатқызылады [3, 415].

Жоғарыда келтірілген тұжырымдарды саралай келіп, грамматикалық ұғымдардың негізгі үш түрін – грамматикалық мағына, грамматикалық форма және грамматикалық категорияны да бөліп көрсетуге болады. Ал грамматикалық тәсіл грамматикалық форманың ішінде қарастырылады.

Грамматикалық мағына ұғымының табиғаты да біркелкі емес [4, 185]. Оған ғылыми еңбектерде осы ұғымға түрліше беріліп жүрген анықтамалар мен пікірлер дәлел бола алады. Грамматикалық мағына, берілу жолдары, тілдің грамматикалық құрлысынан алатын орны, грамматикалық категория жасауға негіз болуына және басқа сөздермен түрлі грамматикалық қатынасқа түсуіне қарай үшке бөлінеді: жалпы грамматикалық мағына, категориялық грамматикалық мағына және қатыстық грамматикалық мағына.

Грамматикалық мағынаны ішкі ерекшелігіне қарай жалпы грамматикалық мағына және жеке грамматикалық мағына деп бөлуші пікірлер де бар [5, 11]. Қатыстық грамматикалық мағына мен категориялық грамматикалық мағынаны жеке грамматикалық мағынаның ішінде қарастырады.

Грамматикалық мағынаның берілу тәсілдері жөніндегі пікірлер біркелкі емес. Ә. Хасенов, К.Аханов оның екі түрін, яғни синтетикалық және аналитикалық тәсілдерді көрсетсе [1, 15; 2, 411], «Қазақ грамматикасында» грамматикалық мағынаны білдірудің семантикалық, синтетикалық және аналитикалық тәрізді үш тәсілі, аталған тәсілдер арқылы берілетін бірнеше жолдары көрсетіледі [3, 419].

Грамматикалық мағынаның берілу тәсілдері мен түрлері әрбір тілдің құрылымдық сипатына қарай әркелкі. Соның ішінде қазақ тілінің жалғамалық қасиетіне байланысты грамматикалық мағына белгілі бір тәсілдермен беріледі. Грамматикалық форма дегеніміз – грамматикалық мағына туғызушы тілдік құралдар [4, 227]. Грамматикалық мағынаның барлық түрі тек грамматикалық формалар арқылы жасалмайтыны белгілі. Сондықтан грамматикалық форманы грамматикалық мағына жасаушы тілдік құралдардың бір түрі деп қараған жөн. Грамматикалық форма белгілі бір парадигмалық жүйенің бір көрінісі болып табылады.

Грамматикалық мағынаның ешбір грамматикалық формасыз берілетін жағдайлары да кездеседі. Бұл құбылыс морфология саласында нөлдік форма ұғымымен түсіндіріледі. Нөлдік форма мен грамматикалық форма грамматикалық мағына білдірудегі қызметімен ерекшеленеді.

Нөлдік форманың өзіндік белгілерін анықтауда С. Исаев, Н. Оралбаева, Ы. Маманов, Ж. Балтабаева т.б. оның түрлі ерекшеліктеріне көңіл бөледі. Мәселен, С. Исаев, Н. Оралбаева «белгіленушісі, яғни мағынасы бар»,

	<p>Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: Бесінші</p>
---	---	--------------------------------------	-----------------------------

«сөздердің түрлену жүйесінен, парадигмадан орын алады», «парадигмада оппозиция болады» десе, Ә. Төлеуов, Н. Сауранбаев, Ж. Балтабаевалар «қосымша сөзге бірде жалғанып, бірде жалғанбай қолданылады, бірақ жалғанбаса да мағына білдіреді» деген тұжырым жасайды [6, 13]. Бұған алдыңғы ғалымдар да қосылады.

Нөлдік форма сырттай түбір тұлғамен ұқсас болғанымен, сөз түбірінің барлығын грамматикалық нөлдік форма деп қарауға болмайды.

Грамматикалық форма сөйлеу процесінде сөздерді өзара байланыстырып, әр түрлі грамматикалық мағына үстейді.

Грамматикалық категория – грамматикалық мағына мен грамматикалық форма жүйесінің жиынтығы. Тіл ғылымында грамматикалық категория ұғымының мәні мен түрлеріне қатысты айқындауды қажет ететін мәселелер аз емес [3, 188].

Грамматикалық категория әрі өзара тектес, мәндес, ыңғайлас, әрі бір-біріне қарама-қайшы мәндегі бірнеше грамматикалық мағынада тұрып, белгілі бір грамматикалық топтағы сөздердің түрлену жүйесі ретінде ерекшеленеді. Бұдан грамматикалық категориялардың сөз таптарына қатысы бірдей еместігі, атап айтқанда парадигмалық тұлғамен түрленетін сөз таптарына ғана (зат есім, сапалық сын есім, етістік) тән екендігі көрінеді.

Тілдік деңгейге қатысты грамматикалық категориялар шартты түрде морфологиялық және синтаксистік категория, морфологиялық сипаты жағынан лексика-грамматикалық және таза грамматикалық болып бөлінеді [3, 436], (Қазақ тілі грамматикасы, Астана, 2002).

Жалпы тіл ғылымында грамматикалық категориялардың бірнеше түрлері көрсетіледі. Бірақ әрбір тілде олардың қолданысы әр түрлі. Бұл қазақ тілінің морфологиялық жүйесіне де тән.

Тұжырымдар:

1. Грамматикалық мағына сөйлеу үдерісінде лексикалық мағынаның жалпылануынан, арнайы грамматикалық формалар арқылы немесе сөздің басқа сөздермен тіркесуінен туындайды.
2. Грамматикалық форма – грамматикалық мағына жасаушы тілдік құралдардың бірі.
3. Грамматикалық категория сөздердің белгілі грамматикалық топтарының грамматикалық ерекше сипаты болып табылады.

Бақылау сұрақтары:

1. Грамматикалық мағына
2. Грамматикалық форма
3. Грамматикалық категория
4. Сөз форма

	<p>Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: Бесінші</p>
---	---	--------------------------------------	-----------------------------

Дәріс бойынша әдістемелік нұсқау

Дәрісте қарастырылған мәселелерді толық меңгеру үшін дәріс мазмұнындағы негізгі ұғымдарға, олардың беретін мағынасына, қызметіне, қолданысына ерекше назар аударып, негізгі мәселеге байланысты ғылыми тұжырымдарды салыстырып, саралау қажет.

Пайдаланылған әдебиет:

1. Аханов К. Грамматика теориясының негіздері. – Алматы: Санат, 1996.
2. Хасенов Ә. Тіл білімі. – Алматы: Санат, 1996.
3. Қазақ грамматикасы. – Астана: 2002.
4. Исаев С. Қазақ тілі жайында ойлар. – Алматы, 1997.
5. Оралбай Н. Қазіргі қазақ тілінің морфологиясы. – Алматы, 2007.
6. Омарова А. Қазақ тіліндегі нөлдік морфеманың функционалдық және семантикалық аспектісі//ДДА. – Алматы, 2006.

№7 - дәріс

Тақырыбы: Зат есім, лексика - грамматикалық сипаты.

Мақсаты: Зат есімнің негізгі сөз таптарына жататыны, сөз табы ретіндегі лексика-семантикалық, грамматикалық белгілері, зат есімнің грамматикалық категориялары және түрлену жүйесі туралы түсінік беру.

Дәріс жоспары:

1. Зат есімнің лексика-семантикалық және грамматикалық құрылымы, сипаты
2. Зат есімнің грамматикалық категориялары және парадигмасы
3. Көмекші есімдер

Негізгі ұғымдар: абстракция, парадигма, жекелік, көптік, тәуелдік, септік категориялары, жай септеу, тәуелді септеу, ортақ және оңаша тәуелдену.

Дәріс мәтіні

Сөз таптарының ішінде грамматикалық құрылысы, синтаксистік қызметі жағынан ерекшеленетін негізгі сөз таптарының бірі – зат есім.

Зат есім – заттың атын, жанды-жансыз ұғымдардың атауын білдіріп, сөйлемде негізінен бастауыш пен толықтауыш болатын толық мағыналы сөздер табы [1, 95].

Зат есімдердің жеке сөз табы ретіндегі лексика-грамматикалық ерекшеліктері оның мағыналық және құрылымдық топтарын анықтауға мүмкіндік береді.

Зат есімдер мағыналық сипатына қарай бірнеше топқа бөлінеді.